tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 5 3 2006

Marieke Kuipers, Rienk Slings & Piet Veel

Foto's: Piet Veel.

Tien jaar in

Sinds 1995 is veel veranderd in de Kennermduinen. Door tal van maatregelen is de dynamiek van de duinen op veel plaatsen hersteld. Een overzicht.

De laatste tien jaar is er veel gebeurd in de Kennemerduinen. Het Nationaal Park de Kennemerduinen ging in 1995 op in het nieuwe en uitgebreidere Nationaal Park Zuid Kennemerland (NPZK). Door een fusie van het Waterleidingbedrijf Zuid Kennemerland met het PWN kwamen de waterwinning en het beheer in één hand. In 2002 werd besloten te stoppen met de grondwaterwinning, waardoor wisselende grondwaterstanden in de vochtige duinvalleien zijn teruggekeerd. Daarnaast is door tal van maatregelen de dynamiek van de duinen op veel plaatsen teruggekeerd.

Natter

De Kennemerduinen zijn in de afgelopen eeuw sterk verdroogd. De daling van de grondwaterstand over het gehele gebied bedroeg ongeveer twee meter, en in slechts 1% van de totale oppervlakte kwamen nog vochtige duinvalleien voor. Ter vergelijking: vroeger bestond het duin voor ongeveer eenderde deel uit vochtige duinvalleien! De belangrijkste oorzaak van de verdroging was de duinwaterwinning, maar ook de aanleg van het Noordzeekanaal en de wateronttrekking door de polders in de omgeving speelden een rol. Men heeft berekend dat het stoppen met de waterwinning zal kunnen leiden tot een vertienvoudiging van het oppervlak vochtig duinmilieu, in het hele park zo'n 300 hectare. In mei 2002 werd de waterwinning in de Kennemerduinen definitief beëindigd. Zonder ingrijpend beheer zou dat niet zonder meer leiden tot de terugkeer van de verloren natuur. Daarom werd al in 1999 het zogenaamde Masterplan opgesteld. Hierin werden systematisch, voor iedere vallei, de gewenste beheersmaatregelen aangegeven. Alle maatregelen van de afgelopen jaren vloeiden hieruit voort.

Grazende Schotse hooglanders in het Kraansvlak.

duinbeheer de Kennemerduinen

Veel duinvalleien vernatten en worden in volle glorie hersteld. Om verruiging van de vernatte valleien te voorkomen en de grote rijkdom aan kenmerkende vochtige duinvalleisoorten een kans te geven, wordt daar de voedselrijke toplaag van de bodem verwijderd.

● *Parnassia, indicatorsoort voor natte duinvalleien.*

Eerste herstelprojecten

In 1998 werd in duinvallei Groot Olmen het eerste natuurherstelproject uitgevoerd. Over een oppervlakte van ongeveer 7,1 hectaren werd de begroeiing geklepeld en de humeuze bovenlaag afgevoerd. Doelstelling was het creëren van een uitgangssituatie voor een stuivende vallei, een zogenaamde stuifbaan, die in de eerste jaren nog grotendeels onbegroeid zou blijven. Door uitstuiving zou het maaiveld op natuurlijke wijze verlaagd worden tot op het niveau van het natte zand. Vestiging van kruipwilg, helm en zandzegge zou zorgen voor de eerste duinvorming in de vochtige laagten. Na de werkzaamheden vond inderdaad nog enige verstuiving plaats, maar het grondwater steeg snel, en wel 60 centimeter meer dan de voorspelde 1,4 meter. Dit werd vooral veroorzaakt door een periode met overvloedige neerslag. De verstuiving heeft er maar kort geduurd; de onderwindse rand van duintjes met overstoven duindoorns tussen de vitale helm getuigt echter toch van een aanmerkelijk zandtransport.
Momenteel bevindt zich een groot deel van het oppervlak in het voorjaar onder de invloed van het grondwater, precies zoals dat bedoeld was. Enkele bedreigde soorten van vochtige voedselarme duinvalleivegetaties zijn hier sindsdien verschenen, zoals parnassia, strandduizendguldenkruid, waterpunge, dwergzegge en zeegroene zegge. Kleine plevier en bontbekplevier, pioniervogels bij uitstek, wisten de zandvlaktes direct te vinden. In 2001 broedden er al drie paar kleine plevieren die jongen grootbrachten. In 2002 was dat ook het geval en werden er tevens baltsende bontbekplevieren gezien. Ook de kievit deed broedpogingen, terwijl bergeenden druk gebruik maakten van de plasjes om voedsel te zoeken. In 2003 was de situatie vergelijkbaar met de twee voorgaande jaren. Ook de zandhagedis is in de speciaal ingerichte randen van het projectgebied goed teruggekomen. We gaan er van uit, dat de vallei in de toekomst gemiddeld droger zal zijn en mogelijk plaatselijk nog iets verder zal stuiven.
Ten noorden van Groot Olmen heeft Natuurmonumenten ook een stuivende vallei gecreëerd: het Huttenvlak. Deze vallei heeft een soortgelijke geschiedenis doorgemaakt als Groot Olmen: flink stuiven, daarna een 'meertjes-fase' en nu weer grotendeels vochtig.
In het Zuidervlak en Noordervlak zijn door afplaggen goede uitgangssituaties ontstaan voor vochtige tot natte duinvalleien, waar zich pioniersvegetaties kunnen vestigen. In het Noordervlak broedde in 2002 de bontbekplevier succesvol, in het Zuidervlak broeden in 2002 en 2003 kleine plevieren. Er wordt niet alleen geplagd en afgegraven. Zowel Natuurmonumenten als PWN maaien op plaatsen met licht humeuze bodem. In de Grote Pan zijn zeldzame plantensoorten als parnassia, rode ogentroost, strandduizendguldenkruid, slanke duingentiaan en duinrus weer teruggekomen en is zeegroene zegge soms bijna dominant.

Vogelmeercluster

In de winter van 2000/2001 heeft PWN, vooruitlopend op het Masterplanproject 'Vogelmeercluster' de westelijke oever van het Vogelmeer verbreed en verhoogd.➤

Koniks in het Verlaten Veld.

Hierdoor werd voorkomen dat de prachtige vochtige vegetatie met parnassia, dwergzegge, zeegroene zegge, rietorchis, slanke duingentiaan en geelhartje door het verwachte hoge waterpeil zou worden weggespoeld.
Op de ontstane, licht glooiende vallei van schoon zand zijn nu al vestigingen geconstateerd van padderus, zeegroene zegge, zomprus, duinrus, dwergzegge, parnassia, knopbies en stranduizendguldenkruid.
In de winter van 2002/3 werden een aantal deelprojecten uitgevoerd. Over een oppervlak van circa 23 hectare werden duinvalleien geplagd en het Vogelmeer zelf vogelvriendelijk heringericht. Dat hield onder meer in, dat het Vogelmeer voor een groot deel ondieper werd gemaakt, vooral aan de westkant. Aan de zuidoever werden mogelijkheden voor het ontstaan van een groter rietmoeras gecreëerd. In het meer werden enkele eilandjes aangelegd van verschillende hoogte, zodat sommige alleen in zeer droge perioden boven water komen. De bedoeling hiervan is, dat op die manier de begroeiing en roofdieren geen kans krijgen de eilandjes te veroveren, zodat er in drogere perioden broedgelegenheid voor pioniervogels is. Tenslotte is op het grote eiland in het meer de bestaande 'lagune' uitgebreid en een duintop kaal gemaakt. Al die maatregelen hebben een direct effect gehad op de vogels: we zien tegenwoordig op en rond het meer geoorde fuut, dodaars, kleine plevier, grauwe gans, bergeend, zomertaling en kievit al dan niet succesvol broeden. Canadese gans, nijlgans, Chileense taling en casarca doen dat ook. Of we met de laatste vier soorten blij moeten zijn, is natuurlijk een andere vraag.

Dynamischer

In de duinen van Zuid-Kennemerland is men eeuwenlang bezig geweest met het voorkomen en vastleggen van verstuivingen. Daardoor kon op grote schaal agrarische productie plaatsvinden, die in de loop van de twintigste eeuw werd gestaakt. In de tweede helft van die eeuw werd ook het effect zichtbaar van de verzurende en eutrofiërende luchtverontreiniging. Door al die factoren is in het huidige duingebied de dynamiek vrijwel geheel uitgebannen en is op elke vierkante meter de spade wel eens de grond in geweest. De relatief lage konijnenstand, die samenhangt met epidemische ziektes als myxomatose en VHS, heeft de vastlegging van het duin alleen maar verergerd. Het aantal konijnen is te sterk afgenomen om het duin met hun grazen, graven en knagen kortbegraasd en boom- en struikarm te houden.
Met name het landbouwkundig gebruik, de verdroging en het beteugelen van de verstuiving hebben grote invloed gehad op de bodemvormende processen en de duinvorming is daardoor als het ware tot stilstand gekomen. Zonder natuurbeheer, zou het duingebied in de huidige vastgelegde situatie verouderen. Het gebied is sterk vergrast en groeit dicht met bos en struweel, ook in de vanouds open duinen. De soortenrijkdom is afgenomen, omdat de kenmerkende duinsoorten bijna allemaal gebonden zijn aan schrale graslanden, kaal zand en open duin. Ook de landschappelijke afwisseling zal door het dichtgroeiende duin verdwijnen. Om ook op termijn van de rijkdom van de typerende duinsoorten en het bijzondere landschap te kunnen genieten, zijn in het natuurbeheer de accenten verlegd van het herstel van de natuurlijke grondwaterhuishouding naar actieve duinvorming en het tegengaan van vergrassing, het zogenoemde Dynamisch Duinbeheer.

Stuivende paraboolduinen

De beheerders zijn er ongeveer vijftien jaar geleden voorzichtig mee begonnen niet langer elk stukje kaal zand dicht te planten, maar al snel bleek dat er nauwelijks nieuwe spontane verstuivingen bijkwamen. Omdat inmiddels het inzicht was gegroeid, dat de duinen juist móéten stuiven, werd er voorzichtig en op kleine schaal geëxperimenteerd met het op gang brengen van verstuivingen. De afge-

Het Vogelmeer in de Kennemerduinen.

lopen jaren werden die ingrepen steeds grootschaliger tot de tientallen hectaren die we tegenwoordig kaal durven maken. Volgens de nieuwste inzichten is het nodig om de duinen weer in zijn geheel aan het wandelen te brengen. Daarom zijn er twee projecten opgezet, namelijk in het Verlaten Veld in het Kraansvlak en de Bruid van Haarlem in het zuidwesten van Groot Olmen. We hopen en verwachten dat deze duinen langdurig aan de wandel blijven. Het mooiste wat er dan kan gebeuren is dat aan de voorzijde oude begroeiingen, zelfs bosvegetaties worden opgeruimd, terwijl aan de loefzijde na stormachtige periodes steeds nieuwe droge, vochtige of natte pioniersituaties ontstaan. Zo kan het duin zich op natuurlijke wijze verjongen. Als dit werkt kunnen we die grote gele graafmachines eindelijk vaarwel zeggen!
Het hoefijzervormig paraboolduin in het Verlaten Veld in het Kraansvlak werd in 1998 weer tot leven gewekt. Een uniek experiment in Europa. Over een oppervlak van 12 hectaren werd de humeuze grond afgegraven. Het ging hier om een oude valleibodem met vele oude akkertjes, de binnenzijden van de paraboolarmen en de parabooltop. Vooral de top was een speciaal geval, omdat er een dennenbos op stond. De verstuiving is er nu omvangrijk. Op een winterse dag, toen het zand droog was en het stormde, is binnen enkele uren enkele decimeters zanduitstuiving en –accumulatie gemeten. Aan de luwe kant van de parabooltop zijn prachtige, steile zandstorthellingen ontstaan, wat het duin tot een 'blinkert' maakt. Onderzoek heeft geleerd dat het geactiveerde paraboolduin aan de oppervlakte prima stuift. Dit heeft zeker met de omvang te maken. In de afgelopen zeven jaar heeft het zandfront van het duin zich met ruim vier meter per jaar in noordoostelijke richting verplaatst. Het Verlaten Veld kan zo een eeuw lopen voor er 'zandoverlast' gaat ontstaan op de drukke Bloemendaalse Zeeweg.

Over een oppervlak van 12 hectaren werd de humeuze grond afgegraven

Ook meer begrazen

Ook in het nieuwste Beheer- en Inrichtingsplan van 2003 wordt voortgegaan met de wijze van natuurbeheer die de afgelopen tien jaar is gevoerd. Ruimte geven aan grootschalige natuurlijke processen van verstuiven, grondwaterdynamiek, begrazing en natuurlijke successie.

In de jaren negentig van de vorige eeuw werd met begrazing begonnen. In Duin en Kruidberg gebeurde dat met Shetlandponies, in 1998 rond Zandvoort met seizoensbegrazing door koeien om het zeedorpenlandschap te herstellen en te behouden. Sinds november 2003 wordt ook het gehele Kraansvlak begraasd met konikspaarden en Schotse hooglanders. Doel is de vergrassing te verminderen en de ontwikkeling van meer bloemrijke lage kruidenvegetaties en een gradiëntrijker duinlandschap. Hopelijk zorgen de zware hooglanders voor het ontstaan van kleine stuifplekken en het openbreken van struwelen. In Duin en Kruidberg, waar ze al sinds 2002 grazen, is dat al het geval. Verder hopen en verwachten we dat de konijnen na het wegebben van de huidige epidemie door de begrazing weer wat talrijker worden. Sinds 2005 wordt het gehele Nationaal Park begraasd als één begrazingseenheid met een oppervlakte van 2100 hectaren een van de grootste van ons land.

Dieren en dynamisch duinbeheer

Het herstel van het grootschalige stuivende duin zal ook zijn invloed op de dierenwereld doen gelden. Zo zijn de pioniersoorten kleine plevier en bontbekplevier al een regelmatige verschijning in de recente natuurontwikkelingsvalleien. Dit is uiteraard van tijdelijke aard. Zodra de begroeiing toeneemt, zullen deze soorten plaats maken voor andere, zoals vermoedelijk scholekster, roodborsttapuit en paapje. Op de drogere delen is iets soortgelijks te verwachten. Pioniers zijn hier vooral insecten, zoals de kleine julikever. Maar naarmate de begroeiing toeneemt, verschijnen ook soorten als duinhagedis, scholekster en patrijs en als uitgestrekte mosvegetaties, afgewisseld met zandplekken ontstaan, ook tapuit en bergeend. We hebben daarbij wel de medewerking van het konijn nodig, iets waar we tegenwoordig niet zonder meer op kunnen rekenen.

Hopen op de wulp

En dan is de vraag of de wulp ooit zal terugkeren. Het is mogelijk, maar dan moet het duin en de directe omgeving aan veel eisen voldoen. In de eerste plaats moet de oppervlakte struweel in het westen sterk worden teruggedron- ➤

© Topografische Dienst Kadaster en NV PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland.

● De Kennemerduinen.

gen, omdat die teveel dekking geeft aan predatoren en bovendien ongeschikt is als foerageerplek voor de wulp. Verder moeten er in de broedtijd niet te veel mensen komen in grote delen van het terrein (minder dan 200 personen per hectare per jaar). De soort heeft een voorkeur voor natte duinvalleien met een korte begroeiing, maar ook voor een kleinschalig mozaïek van zandplekjes, mosvelden, laag, halfhoog en hoog grasland, waar kan worden gefoerageerd tijdens de broedperiode. Ook grote verstuivingen met vitale helmpollen en veel zand ertussen worden gewaardeerd. Hier kunnen in bepaalde perioden veel rozenkevertjes en kleine julikevers gevangen worden. En van tijd tot tijd moet er een dip zijn in de vossenpopulatie en misschien ook in de stand van de havik. In de broedtijd slapen de vrouwtjes gemeenschappelijk op het strand. Het is de vraag of het daar 's nachts nog rustig genoeg is. Wulpen foerageren in het vroege voorjaar in de polder op vette regenwormen om conditie op te bouwen voor het produceren van de vier zeer grote eieren, in het duin is er dan onvoldoende voedsel. De vraag is of er ten oosten van Haarlem nog voldoende geschikte graslanden zijn om in de behoefte aan regenwormen te voorzien en of de afstand tussen het zeeduin en die graslanden niet te groot is geworden.

Zoals hierboven is uiteengezet, heeft de natuurontwikkeling een aantal van de bovengenoemde voorwaarden verbeterd: natte, kort begroeide duinvalleien zijn er steeds meer gekomen, eilandjes om te slapen, grootschalig stuivend duin. Op den duur is de hoop gevestigd op de gewenste mozaïekstructuur. De grote grazers zullen de duindoornstruwelen na verloop van tijd opener en kruidenrijker maken. Duinbranden, die met enige regelmaat optreden en meestal in duindoornstruwelen woeden, kunnen voor het gewenste struikloze landschap zorgen. Na het lezen van het bovenstaande zou het misverstand kunnen ontstaan, dat de (zee)duinen alleen met het oog op de wulp worden beheerd. Dat is uiteraard niet zo. Maar de wulp is wel een indicator en een opvallend boegbeeld voor een goed ontwikkelde levensgemeenschap van het zee- en middenduin.

Andere diergroepen

Door de vernatting en het vele gegraaf en gestuif zijn er tegenwoordig veel meer plekken ontstaan met kortstondig of permanent water. Libellen profiteren hier duidelijk van. Momenteel zijn dat nog pioniers, zoals de platbuik. Ook soorten die in 's zomers opdrogende duinvalleien en duinplasjes kunnen overleven, zoals de zwervende pantserjuffer en de bruine winterjuffer doen het goed.

Dagvlinders doen hun voordeel met de bloemrijkere en structuurrijkere begroeiing. Voor deze en andere insecten, zoals bijen en wespen zijn de kale, warme zandplekken van buitengewoon belang. We hopen en verwachten dat met name door de begrazing het duin weer geschikter zal worden voor warmteminnaars, zoals aardbeivlinder, heivlinder, kleine en duinparelmoervlinder. Een andere warmteminnaar, de zandhagedis, zal hier ook van profiteren.

Toekomstmuziek

Verre toekomstmuziek voor de duinbeheerder is het weer laten stuiven van het hele duinlandschap. Er wordt aan gedacht dit in het noordwesten van het park te realiseren. Hier zouden de zeereep en twee reeksen paraboolduinen in één keer weer dynamisch gemaakt kunnen worden. Dit laatste grootschalige plan zou het sluitstuk van het Dynamisch Duinbeheer moeten worden. Of het ooit zo ver zal komen?

M. Kuipers, Q. Slings en Piet Veel,
NV PWN
Rijksstraatweg 501
1990 AC Velserbroek
marieke.kuipers@pwn.nl
rienk.slings@pwn.nl
piet.veel@pwn.nl